

mgr Marta Stempień

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach
Instytut Nauk Społecznych i Bezpieczeństwa
marta.stempien@onet.pl

EWOLUCJA MIĘDZYNARODOWEJ KONTROLI BRONI JĄDROWEJ I MATERIAŁÓW NUKLEARNYCH

Streszczenie: Cały współczesny system prawny i instytucjonalny z zakresu broni nuklearnej jest zbudowany na zarządzaniu, kontroli i umowach ukształtowanych w okresie zimnej wojny. Od momentu podpisania pierwszej umowy w 1963 r. wśród działań nieproliferacyjnych wymienić można: umowy zakazujące produkcji broni atomowej państwom, które jej nie posiadały oraz nakazujące jej nieproliferaację potęgom jądrowym, porozumienia zmniejszające liczbę istniejących głowic oraz te tworzące strefy bezatomowe. Jako że niemożliwe jest całkowite pozbycie się arsenałów jądrowych, a deklaracyjny wyraz poparcia dla różnego typu inicjatyw często kończy się na tym poziomie, międzynarodowa kontrola zbrojeń będzie na tyle skuteczna, na ile silna będzie wola państw sygnatariuszy porozumień międzynarodowych. Tylko spełniając ten warunek, międzynarodowe wysiłki będą miały wpływ na zmniejszenie realnego zagrożenia rozprzestrzeniania i groźby użycia broni jądrowej – jak w przypadku programu Islamskiej Republiki Iranu.

Słowa kluczowe: broń jądrowa, nieproliferaacja, kontrola zbrojeń, prawo międzynarodowe, układy rozbrojeniowe, strefy bezatomowe.

Wstęp

W chwili skonstruowania broni nuklearnej świat zarówno nie był przygotowany do obrony przed konsekwencjami jej użycia, jak i nieuzbrojony w prawne środki obrony przed jej proliferacją. Dopiero upływ czasu pokazał, że rozprzestrzenianie broni jądrowej, w połączeniu z rozpowszechnianiem technologii, a także wiedzy o podwójnym zastosowaniu materiałów nuklearnych, stanowi rosące zagrożenie dla wszystkich krajów na świecie. Od początku istnienia broni masowej zagłady pytanie o to, czy sam fakt jej posiadania, a więc i możliwości jej użycia, jest prawnie dopuszczalny w świetle obowiązującego prawa międzynarodowego, budziło wielkie kontrowersje.

Istotnym elementem ograniczenia wyścigu zbrojeń okresu zimnej wojny, począwszy od tzw. planu Barucha z 1946 roku¹, zmierzającego do oddania projektów jądrowych pod kontrolę międzynarodowej agencji, były układy o redukcji zbrojeń.

---

¹ Bernard M. Baruch opracował i przedstawił ONZ swój plan stanowiący propozycję przymusowej międzynarodowej kontroli nad energią atomową oraz powołania w tym celu Międzynarodowego Organu ds. Rozwoju Energii Atomowej (ang. *International Atomic Development Authority*). Nowym elementem tej propozycji były sankcje, które miały być wymierzane w państwa nieprzestrzegające porozumienia o kontroli

W zimnowojennych realiach kontrola zbrojeń odgrywała rolę regulatora stosunków między supermocarstwami i utworzonymi wokół nich blokami, będąc płaszczyzną zachowania równowagi ich potencjałów militarnych. W tym dialogu – na temat nadzoru zbrojeń – istotne miejsce zajmowały kwestie broni strategicznej, której podstawą były zbrojenia ofensywne i obrona przeciwraketowa (Kaczmarek, 2008, s. 520).

Początkowe inicjatywy rozbrojeniowe, ciesząc się nikłym zainteresowaniem ze strony Związku Radzieckiego, zaczęły zyskiwać na znaczeniu w momencie, w którym ZSRR uzyskał dostęp do technologii nuklearnej, a wkrótce także środków jej przenoszenia.

Legalność użycia broni jądrowej w świetle prawa międzynarodowego

Od początku istnienia broni jądrowej zadawano pytanie, czy sama kwestia jej posiadania i prawdopodobieństwo jej użycia jest prawnie dopuszczalne w świetle obowiązującego prawa międzynarodowego. Sam fakt skonstruowania broni masowego rażenia (BMR) budził wielkie kontrowersje, co przyczyniało się do rozwoju i doskonalenia dotyczących jej środków prawnych. Cały współczesny system prawno-instytucjonalny oparty został na kontroli zbrojeń, zarządzeniach oraz układach rozbrojeniowych podpisanych i wdrożonych w okresie zimnej wojny.

Wówczas wobec zupełnego braku międzynarodowych regulacji prawnych odnoszących się do broni jądrowej decyzja o jej użyciu pozostawała w gestii jej posiadaczy, co stwarzało niezliczone zagrożenia dla bezpieczeństwa międzynarodowego. W pierwszej kolejności zaistniała więc potrzeba wsparcia stabilizacji środowiska międzynarodowego, podjęto zatem problematykę legalności użycia BMR oraz przyczyn jej rozprzestrzeniania. Kwestia ta nastroczała wielkich problemów ze względu na niechęć mocarstw do pozbycia się możliwości jej użycia, dającej dogodność w postaci odstraszania potencjalnych wrogów.

Międzynarodowa społeczność dowiedziała się o niewyobrażalnej mocy energii zawartej w jądrze atomowym po użyciu bomb jądrowych przez Amerykanów przeciwko Japonii w sierpniu 1945 roku. Wkrótce potem – w październiku tego roku – utworzona została Organizacja Narodów Zjednoczonych (ONZ), od początku swojego istnienia podejmująca temat groźby ponownego użycia broni atomowej oraz jej proliferacji. Skutkowało to otwarciem programu Atomy dla Pokoju (ang. *Atoms for Peace*). Kluczowym elementem zaproponowanego przez prezydenta Eisenhowera planu było gromadzenie materiałów rozszczepialnych pod auspicjami ONZ. To przeniesienie kontroli w ręce tej międzynarodowej organizacji miało spowodować zmniejszenie ilości materiałów potrzebnych do produkcji broni jądrowej. 24 stycznia 1946 roku ONZ utworzyła Komisję Energii Atomowej (ang. *United Nations Atomic Energy Commission* – UNAEC), która miała na celu opracowanie planu kontroli energii atomowej. Komisja powołana przez ONZ miała zatem doprowadzić do zakazu posiadania i użycia śmiertelnej bro-

---

energii atomowej. Debata zakończyła się fiaskiem, gdyż tzw. *Plan Barucha* został skrytykowany przez Związek Radziecki i wobec jego sprzeciwu nie został przyjęty przez Radę Bezpieczeństwa ONZ.

ni nuklearnej. Jednakże zimnowojenny konflikt na linii Wschód–Zachód uniemożliwił jej działanie, dlatego odnotowywała jedynie niewielkie sukcesy, podobnie jak powołany w 1961 roku Komitet Rozbrojeniowy z siedzibą w Genewie, w 1984 roku przekształcony w Konferencję Rozbrojeniową (Tucker, 2008, s. 206).

Następnie, 1 sierpnia 1946 roku przez prezydenta Harry'ego Trumana powołana została Amerykańska Komisja Energii Atomowej (ang. *United States Atomic Energy Commission* – USAEC) – cywilna agencja mająca na celu kontrolowanie produkcji broni nuklearnej (Chmielewski, 2005, s. 482; Tucker, 2008, s. 207). Miała ona za zadanie kontrolować energię jądrową tak, by była używana jedynie w celach pokojowych, jak również dążyć do wyeliminowania broni jądrowej z narodowych arsenałów, by nie posłużyła do kolejnego masowego zniszczenia bądź globalnej wojny.

Należy jednak zauważyć, że po ataku jądrowym na Hiroszimę i Nagasaki nie można już było dłużej ignorować wpływu broni nuklearnej na politykę międzynarodową, gdyż niosła ona za sobą nie tylko możliwość konsekwencji militarnych, ale również politycznych oraz dyplomatycznych (Holloway, 1996, s. 129–130). Pierwsza międzynarodowa regulacja, dotycząca broni jądrowej przyjęta została dopiero 26 lat po zrzuconiu bomb na japońskie miasta – 24 listopada 1961 roku, przez Zgromadzenia Ogólnego ONZ. Była to rezolucja nr 1653/XVI, której przedmiotem stała się nie tylko problematyka legalności użycia tego typu broni, ale także kwestia likwidacji istniejących już bomb atomowych, stwierdzająca że: „Użycie broni jądrowej i termojądrowej jest sprzeczne z duchem, literą i celami ONZ, a w związku z tym stanowi pogwałcenie Karty NZ”, jak również: „wykracza ona poza cele wojny i powoduje niepotrzebne cierpienia i zniszczenia dla ludzkości i cywilizacji, a wobec tego jest sprzeczne z przepisami prawa międzynarodowego i prawami ludzkości” (Bierzanek i Symonides, 2005, s. 422).

Za przyjęciem rezolucji głosowało 55 państw, przeciwko zaś 26, tym samym doprowadzając do uznania użycia broni nuklearnej za nielegalne, stanowiące zagrożenie oraz naruszenie Karty NZ. Owych 26 państw sprzeciwiających się intencjom rezolucji, było głównie krajami zachodnimi, w tym większość członkami Sojuszu Północnoatlantyckiego. Jedynie trzech członków NATO wstrzymało się od głosu: Dania, Norwegia i Islandia. W przeciwnym obozie znalazł się Związek Radziecki wraz z satelitami, jednoznacznie popierający rezolucję ze względu na przewagę liczebną posiadanych sił konwencjonalnych.

Pokazało to brak jednolitego stanowiska społeczności międzynarodowej co do słuszności instrumentarium rezolucji, mogącego stworzyć trwałą fundament chroniący świat przed wybuchem wojny nuklearnej. Zasadność prac nad rezolucją rozwiął w szczególności fakt uznania jej za prawnie niewiążącą w stosunku do państw posiadających broń jądrową.

Należy również wspomnieć, że w grudniu 1967 roku sekretarz generalny ONZ wydał rezolucję o skutkach ewentualnego użycia broni jądrowej oraz o zagadnieniach bezpieczeństwa i konsekwencjach ekonomicznych, wynikających z posiadania i dalszego udoskonalania tej broni przez państwa będące w jej posiadaniu. Zgodnie z rezolucją wyznaczono grupę ekspertów, która sporządziła raport w tej kwestii (zob. Bielicka, 1968).

Dokument ten nie rozważał legalności użycia broni jądrowej, jedynie skupiał się na konsekwencjach jej stosowania.

Użycie broni jądrowej stanowiące naruszenie prawa haskiego nie przesądza jednak o zakazie jej użycia w każdej sytuacji, nakładając jedynie na jej zastosowanie takie same ograniczenia jak na broń konwencjonalną. Wszystkie te okoliczności składają się na brak międzynarodowej umowy, która definitywnie zakazywałaby użycia broni jądrowej. Zakaz taki wynika jedynie z całości prawa wojennego. W okresie zimnej wojny problematyka ta nie została kompleksowo poruszona w żadnym dokumencie.

Sfera legalności użycia broni jądrowej oraz idea uwolnienia świata od tego śmieronosnego narzędzia powróciła już po zakończeniu epoki zimnej wojny – w 1996 roku, gdy Zgromadzenie Ogólne zwróciło się do Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości o wydanie opinii w kwestii groźby użycia lub bezpośredniego użycia broni jądrowej. W lipcu 1996 roku Trybunał orzekł, iż groźba użycia lub użycie broni jądrowej jest niezgodne z regułami prawa międzynarodowego, mającymi zastosowanie w konfliktach zbrojnych². Trybunał nie był jednak w stanie definitywnie orzec, czy jest ona sprzeczna z prawem międzynarodowym w przypadku ekstremalnego narażenia państwa na zagładę.

Obecnie widzimy rosnący nacisk na kwestię delegitymizacji roli broni jądrowej na gruncie humanitarnym oraz zniecierpliwienie państw nienuklearnych brakiem widocznego postępu w tym zakresie.

Wstęp do ograniczania zbrojeń

W 1957 roku, na podstawie pierwszej rezolucji dotyczącej rozprzestrzeniania broni jądrowej – Zgromadzenia Ogólnego ONZ, powołano Międzynarodową Agencję Energii Atomowej – MAEA (ang. *International Atomic Energy Agency* – IAEA). Dokument miał na celu zachęcenie do pokojowego rozwoju technologii jądrowej oraz wprowadzenia międzynarodowych zabezpieczeń przed proliferacją broni nuklearnej. Początkowo agencja ustalała jedynie standardy bezpieczeństwa materiałów oraz urządzeń atomowych, służyła pomocą techniczną oraz sprawowała kontrolę nad przestrzeganiem przez państwa przyjętych zobowiązań. Poza zakresem ingerencji owej instytucji pozostawała działalność państw w dziedzinie energetyki jądrowej, której nie obejmowały umowy pomiędzy importerem, eksporterem a MAEA. Zmieniło się to dopiero w latach 70., po wprowadzeniu systemu nieprolifracji broni jądrowej. Wówczas agencja zyskała mocniejsze podstawy, a państwa, które poddały się systemowi, zobligowały się do wyrzeczenia się broni jądrowej oraz podporządkowania się kontroli agencji (Jemioło, 2004, s. 25–26).

Początkowo Związek Radziecki w inicjatywach dotyczących kontroli przedsięwzięć jądrowych dostrzegał próbę ingerencji w swoje sprawy wewnętrzne. Jednak szereg kry-

---

² Opinia ta potwierdziła, że zasady obowiązujące w stosunku do metod prowadzenia wojny oraz te dotyczące użycia broni mają także zastosowanie do broni nuklearnej. Zasady te reguluje więc ogół prawodawstwa z zakresu międzynarodowego prawa humanitarnego, m.in. konwencji genewskich, zapewniających ochronę ludności cywilnej i obiektów użyteczności cywilnej.

zysów atomowych – spychających świat w przepaść budzącego grozę konfliktu nuklearnego – których apogeum miało miejsce podczas kryzysu kubańskiego, uświadomiły antagonistycznym blokom konieczność podjęcia działań w celu minimalizacji możliwości wybuchu konfliktu jądrowego. W konsekwencji zapoczątkowało to proces rozbrojenio- wy, którego elementem, służącym między innymi nieprolifracji BMR, było zawieranie porozumień międzynarodowych. Zaowocowało to także czysto praktycznymi rozwiąza- niami. Jednym z nich było porozumienie stron w sprawie ustanowienia tzw. gorącej li- nii, stanowiącej system łączności pomiędzy przywódcami supermocarstw. W 1963 roku w życie wszedł trójstronny – amerykańsko-radziecko-brytyjski – Układ w sprawie zaka- zu prób z bronią jądrową w atmosferze, przestrzeni kosmicznej i pod wodą, tzw. Trak- tat o częściowym zakazie prób nuklearnych (ang. *Partial Test Ban Treaty* – PTBT) (zob. Układ w sprawie zakazu prób z bronią jądrową w atmosferze, przestrzeni kosmicznej i pod wodą, 1963).

Oficjalny projekt traktatu został zaproponowany przez Indie w latach 50. na fo- rum Komisji Rozbrojeniowej ONZ, ale podobne projekty wkrótce potem zgłosiły rów- nież Związek Radziecki oraz Japonia. Jednakże niekorzystna sytuacja międzynarodowa, w tym m.in. przeprowadzanie w tym czasie przez Francję próbnych wybuchów jądro- wych, zmusiła do odłożenia rokowań aż do 1961 roku, a ich ożywienie nastąpiło wraz z nastaniem kryzysu kubańskiego. Do trójstronnego porozumienia nie dołączyły jed- nak Francja oraz Chińska Republika Ludowa, prowadząca w tym czasie zaawansowany program badań jądrowych (Jemioło, 2004, s. 30). Traktat pozostawił jednak swoistą lukę w postaci możliwości rozwijania eksperymentów z bronią nuklearną w formie prób pod- ziemnych.

W 1966 roku, rezolucją nr 2222 (XXI) Zgromadzenia Ogólnego ONZ, zaaprobowano Układ o zasadach działalności państw w zakresie badań i użytkowania przestrzeni kosmicznej łącznie z Księżycem i innymi ciałami niebieskimi, tzw. Traktat o przestrzeni kosmicznej (ang. *Treaty on Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space, including the Moon and Other Celestial Bodies*). Dokument ten zobowiązywał państwa do prowadzenia działalności badawczej w przestrzeni kosmicz- nej wyłącznie z zamiarem utrzymania międzynarodowego bezpieczeństwa i pokoju. Zgodnie z art. III zakazywał on równocześnie umieszczania na orbicie okołoziemskiej obiektów zawierających broń jądrową lub inną BMR, a także zakazywał jej sytuowania w przestrzeni kosmicznej oraz na ciałach niebieskich. Artykuł IV usankcjonował również zakaz konstruowania baz wojskowych i innego rodzaju instalacji na ciałach niebieskich (zob. Układ o zasadach działalności państw w zakresie badań i użytkowania przestrzeni kosmicznej łącznie z Księżycem i innymi ciałami niebieskimi, 1967). Traktat ten uznaje się za podstawę międzynarodowego prawa kosmicznego.

Praktycznie od początków prac nad bronią nuklearną przedsięwzięciu temu towarzy- szyła obawa przed jej proliferacją. Zaniepokojone skutkami rozrastających się arsenałów tej broni były Stany Zjednoczone i Związek Radziecki. Ukoronowaniem zabiegów usta- nowienia oporu przeciw proliferacji był rok 1968. Wówczas podpisany został – przez trzy ówczesne mocarstwa jądrowe – Układ o nierozprzestrzenianiu broni jądrowej (ang. *Trea- ty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons* – NPT) (Zięba, 1999, s. 94). Dokument

ten dzieli państwa na posiadające broń jądrową oraz te, które nią nie dysponują. Głównymi obowiązkami państw atomowych na mocy układu w myśl art. I było zobowiązanie do: „nieprzekazywania komukolwiek bezpośrednio lub pośrednio broni jądrowej lub innych jądrowych urządzeń wybuchowych oraz kontroli nad taką bronią lub takimi urządzeniami wybuchowymi, jak również do nieokazywania pomocy, niezachęcania i nienakłaniania państw niedysponujących bronią jądrową do produkowania jej lub uzyskania inną drogą broni jądrowej lub innych jądrowych urządzeń wybuchowych i kontroli nad taką bronią lub urządzeniami wybuchowymi” (Układ o nierozprzestrzenianiu broni jądrowej – NPT, 1968, Dz.U. z 1970, załącznik art. I). Natomiast państwa niedysponujące bronią jądrową zobowiązane zostały do niepodejmowania prób produkcji albo pozyskiwania tego rodzaju broni lub innych urządzeń jądrowych. Sygnatariusze układu zobowiązali się również przyjąć system środków zabezpieczających Międzynarodowej Agencji Energii Atomowej, która kontrolowałaby energię atomową tak, by ta była wykorzystywana do celów pokojowych. Jednakże z układu wynikało, że państwa uznane za nuklearne nie muszą poddawać kontroli swoich programów. Artykuł VI układu obligował sygnatariuszy do prowadzenia „rokowań w dobrej wierze”, w celu szybkiego zaprzestania wyścigu zbrojeń nuklearnych oraz rozbrojenia. (NPT, 1968, Dz.U. z 1970, załącznik; Jemioło, 2004, s. 33–36).

Interesującym, a równocześnie dość kontrowersyjnym, zabiegiem zastosowanym w NPT był, wspomniany już, podział jego sygnatariuszy na państwa dysponujące bronią jądrową i kraje pozbawione tej technologii. Krajami dysponującym tą bronią (ang. *nuclear-weapon state*) zostały państwa, które wyprodukowały i przeprowadziły jej próbny wybuch przed 1 stycznia 1967 roku. Zatem dokument sankcjonował posiadanie broni nuklearnej przez zaledwie pięć mocarstw (wówczas spośród nich cztery miały swoje przedstawicielstwo w Radzie Bezpieczeństwa ONZ), ale stwierdzał też, że żadnemu państwu nie można zabronić zdobywania technologii jądrowej w celach pokojowych. W związku z tym układ budził wiele dyskusji, a w niektórych środowiskach nazywany był wprost dyskryminacyjnym. Układ o nierozprzestrzenianiu broni jądrowej, wbrew protestom szerokiej rzeszy krytyków, wszedł jednak w życie 5 marca 1970 roku, na okres 25 lat (NPT, 1968, Dz.U. z 1970 r, załącznik; Jemioło, 2004, s. 33–36).

Traktat mówił również o podjęciu dyskusji w sprawie układu o powszechnym i całkowitym rozbrojeniu. Przepis ten był jednak systematycznie ignorowany przez mocarstwa, które nie podjęły rokowań dotyczących całkowitego rozbrojenia. W ten sposób nieprolifracja stała się jedynie małym krokiem w kierunku redukcji zbrojeń. W 1995 roku Traktat został bezterminowo przedłużony. Jedynymi państwami, które nie podpisały układu są Izrael, Indie, Pakistan i Sudan Południowy. Korea Północna w 1985 roku przystąpiła do umowy, jednak w kwietniu 2003 roku jednostronnie się z niego wycofała (KCNA ‚Detailed Report’ Explains NPT Withdrawal).

W celu implementacji przepisów i dalszego wzmocnienia NPT co pięć lat od jego przyjęcia, w Nowym Jorku odbywają się konferencje przeglądowe. Ostatnia odbyła się w 2015 roku. Jednak rozbieżność stanowisk sygnatariuszy spowodowała, że nie przyjęto dokumentu końcowego w sprawie dalszych działań rozbrojeniowych, nieproliferyjnych oraz tych z zakresu pokojowego wykorzystania energii jądrowej.

Ograniczanie zbrojeń jądrowych w latach 70.

Negocjowany już od lat 60. XX wieku Układ o nierozprzestrzenianiu broni jądrowej z 1968 roku, 11 lutego 1971 roku uzupełniono Układem o zakazie umieszczania broni jądrowej i innych rodzajów broni masowej zagłady na dnie mórz i oceanów oraz jego podłożu, tzw. Układ o dnie morskim (ang. *Sea-Bed Treaty*) (zob. Układ o dnie morskim, Dz.U. z 1972, załącznik). Wszedł on w życie w 1972 roku, po ratyfikacji przez 22 państwa. Państwa, które przystąpiły do układu, zobowiązały się, w myśl art. I, nie umieszczać na dnie mórz oraz oceanów, a także pod tym dnem, czy też we wnętrzu Ziemi jakiegokolwiek broni atomowej (i innych typów BMR) oraz urządzeń i innych instalacji służących do jej przenoszenia, przechowywania oraz testowania.

Podjęmowane od zakończenia kryzysu kubańskiego próby odprężenia na linii Wschód–Zachód, nabrały rozpędu właśnie w latach 70. Okres ten przyniósł pierwsze porozumienie dotyczące ograniczenia strategicznej broni ofensywnej. 26 maja 1972 roku supermocarstwa podpisały Układ o ograniczeniu systemów obrony przeciwrakietowej (ang. *Anti-Ballistic Missile Treaty* – ABM), mający na celu ograniczenie systemów antybalistycznych stron traktatu, jednocześnie dając możliwość rozwoju i rozmieszczania dozwolonych systemów obrony przeciwrakietowej. Ograniczenie jedynie do dwóch takich systemów istotnie wpływało na zahamowanie wyścigu zbrojeń oraz zniwelowanie ryzyka wybuchu globalnej wojny jądrowej. W Stanach Zjednoczonych jeden z takich systemów miał służyć obronie stolicy, drugi zaś zabezpieczał system wyrzutni rakiet międzykontynentalnych – ICBM (ang. *Intercontinental Ballistic Missile*). W 1974 roku podpisano protokół do traktatu, zezwalający stronom na rozmieszczenie tylko jednego systemu, składającego się z nie więcej niż 100 wyrzutni ABM i 100 jednogłowicowych rakiet przechwytyjących (Multan, 2002, s. 348–354; Kile, 2002, s. 94).

W tym samym roku podpisano również Układ o ograniczeniu podziemnych prób z bronią jądrową, tzw. Układ progowy o zakazie prób z bronią jądrową (ang. *The Treaty on the Limitation of Underground Nuclear Weapon Tests – Threshold Test Ban Treaty* – TTBT). Ustanowił on próg nuklearny, zakazujący testów ładunków mających moc powyżej 150 kt (Multan, 2002, s. 91). Ograniczenie nałożone przez traktat znacznie zmniejszyło siłę wybuchu nowych głowic, które mogły zostać przetestowane w celu wdrożenia do systemów obronnych.

W dniu podpisania układu ABM zawarte zostało również tymczasowe porozumienie – Układ o ograniczeniu zbrojeń strategicznych (ang. *Strategic Arms Limitation Talks* – SALT) (Antonowicz, 2000, s. 239), zamrażające na pięć lat stany posiadania amerykańskich i radzieckich wyrzutni rakiet międzykontynentalnych do stu oraz liczbę stacji radiolokacyjnych do sześciu. Porozumienie nie dotyczyło jednak bombowców strategicznych ani głowic. W 1974 roku, we Władystoku, uzgodniono zasadnicze elementy SALT II, mającego wprowadzić limity ilościowe i jakościowe w systemach broni strategicznej, służące redukcji arsenałów przenoszenia broni jądrowej. Porozumienie podpisano na amerykańsko-radzieckim szczycie w Wiedniu, w 1979 roku, jednak nigdy nie zostało ono ratyfikowane przez Stany Zjednoczone i Związek Radziecki, głównie przez

ochłodzenie relacji mocarstw w wyniku inwazji radzieckiej na Afganistan (LaFeber, 1980, s. 295; Lachowski, 2012, s. 67). Jednakże SALT II, pomimo braku podstaw prawnych w obu państwach był przestrzegany przez sygnatariuszy do 1986 roku. Wówczas Amerykanie oświadczyli, iż nie czują się związani układem, tym bardziej że nie jest on przestrzegany przez stronę radziecką. Oba porozumienia SALT w praktyce nie redukowały arsenałów nuklearnych, wyznaczając jedynie ich górne granice.

Porozumienia radziecko-amerykańskie od lat 80. do końca zimnej wojny

Omówione dokumenty lat 70. były porozumieniami ograniczenia zbrojenia ustalającymi możliwy pułap przyrostu broni jądrowej, a nie umowami rozbrojeniowymi. Do momentu dojścia do władzy Michaiła Gorbaczowa jedynym porozumieniem rozbrojeniowym, *sensu stricto*, była Konwencja o zakazie badań, produkcji i magazynowania broni bakteriologicznej i toksyn oraz o ich zniszczeniu z dnia 10 kwietnia 1972 roku, odnosząca się do broni biologicznej (zob. Antonowicz, 2000, s. 219).

Pod koniec lat 70. i w pierwszej połowie lat 80. sprawy radzieckich rakiet o średnim zasięgu – SS-20 oraz tzw. podwójna decyzja NATO w odpowiedzi na to zagrożenie dla Europy – rozmieszczenie rakiet samosterujących i rakiet średniego zasięgu Pershing, spowodowały impas w trwających od końca ósmej dekady XX w. rokowaniach w sprawie rakiet średniego zasięgu. Paradoksalnie, w 1986 roku impas ten zaowocował uzgodnieniem likwidacji dwóch klas lądowych rakiet (ale nie głowic), będących w posiadaniu USA i ZSRR: krótkiego zasięgu (500–1000 km) oraz pośredniego zasięgu (1000–5500 km). Pomimo braku ustępstw strony amerykańskiej, w kwestii systemu SDI³ kolejny układ rozbrojeniowy – Układ o całkowitej likwidacji pocisków raketowych pośredniego zasięgu (ang. *Treaty on the Elimination of Intermediate-Range and Shorter-Range Nuclear Forces* – INF) został podpisany 8 grudnia 1987 roku (Antonowicz, 2000, s. 240; Jemioło, 2004, s. 42–43). Przełamując przekonanie o niemożności przerwania wyścigu zbrojeń, zapoczątkował on epokę rozbrojenia lat 1986/87–1995/96.

W klimacie końca wyścigu zbrojeń okresu zimnej wojenny Stany Zjednoczone i Związek Radziecki podjęły kwestię taktycznej broni jądrowej. Problem nieujęty w traktacie INF, został sprecyzowany w jednostronnych deklaracjach przywódców USA i ZSRR, skutkujących usunięciem z Europy wszystkich taktycznych ładunków, z wyjątkiem bomb lotniczych.

W 1991 roku – roku likwidacji ZSRR, po niemal dekadzie rokowań w sprawie redukcji zbrojeń strategicznych (ang. *Strategic Arms Reduction Talks* – START), Michaił Gorbaczow i George Bush podpisali Traktat o redukcji i ograniczeniu strategicznej broni ofensywnej (ang. *Treaty on the Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms*) (Belous, 1997, s. 160).

---

³ Inicjatywa obrony Strategicznej (ang. *Strategic Defense Initiative* – SDI) – program strategicznej obrony antybalistycznej NATO przed atakiem ze strony Związku Radzieckiego.

W porównaniu z poprzednimi traktatami strategicznymi przewidywał on głęboką redukcję arsenałów, ustanawiając określone progi jej posiadania. Jednakże nie eliminował jakiejkolwiek kategorii broni nuklearnej, jak czynił to poprzedzający go traktat INF. Pomimo to znacząco ograniczał amerykańskie i radzieckie arsenały jądrowe – o około 50% (Kaczmarski, 2008, s. 521–522).

Reżim traktatu wznagał przewidywalność potencjałów nuklearnych obu państw oraz umożliwiał wprowadzenie środków stabilizujących po obu stronach. Innym ważnym aspektem podejmowanych działań stała się eliminacja międzykontynentalnych rakiet balistycznych z wieloma niezależnie naprowadzanymi na cel głowicami – MIRV ICBM (ang. *Multiple independently targetable reentry vehicle*), które przez długi czas stanowiły formę wymijania obrony przeciwnika (Kukułka, 1994, s. 151).

Wkrótce po podpisaniu traktatu START kwestią problematyczną, uniemożliwiającą jego pełne wdrożenie, stał się rozpad Związku Radzieckiego, który przyniósł jego podział, w efekcie czego powstało 15 państw. Po rozpadzie ZSRR układ START II, podpisano w Moskwie 3 stycznia 1993 roku. Zarówno Stany Zjednoczone, jak i Rosja miały ograniczyć do 2003 roku liczbę głowic nuklearnych do 3500 i 2971. Układ został również ratyfikowany przez wszystkie państwa należące do Wspólnoty Niepodległych Państw (WNP).

W 2002 roku, w Moskwie, nastąpiło podpisanie traktatu SORT (ang. *Strategic Offensive Reductions Treaty*). Miało on na celu redukcję liczby głowic jądrowych do poziomu około 1700–2200 dla obu stron do 31 grudnia 2012 roku. Jednak traktat był tylko deklaracją, a nie wiążącym układem międzypaństwowym, z tego względu brakło mu mechanizmów weryfikacji i kontroli przestrzegania postanowień.

***

Prócz wymienionych już umów (m.in. NPT, ABM, INF, SALT I, SALT II, START I, START II, SORT) istnieją również inne dwustronne deklaracje. Indyjsko-pakistańska umowa z 1988 roku (ang. *India-Pakistan Non-Attack Agreement*) zobowiązuje dwa kraje do powstrzymania się od przedsięwzięcia, zachęcania lub uczestniczenia w działaniach mających na celu spowodowanie zniszczenia lub uszkodzenia instalacji jądrowych lub obiektów w drugim kraju (India-Pakistan Non-Attack Agreement, 1988, 1991).

Innym dokumentem była wspólna deklaracja Korei Północnej i Południowej o denuklearyzacji Półwyspu Koreańskiego z 1992 roku. W dokumencie tym dwa kraje zgodziły się nie posiadać, nie produkować oraz nie używać broni jądrowej, zaś wzbogacanie uranu i plutonu zostało zakazane. W październiku 2002 roku Korea Północna przyznała się jednak do prowadzenia tajnego programu wzbogacania uranu, który wcześniej – w 1994 roku Pjongjang zgodził się wstrzymać, w związku z umową pomiędzy KRLD i Stanami Zjednoczonymi, w ramach której Korea zgodziła się zamrozić operacje i rozwój infrastruktury swojego programu jądrowego w zamian za pakiet energii jądrowej oraz korzyści ekonomiczne i dyplomatyczne ze strony USA. W 2002 roku wspólne oświadczenie wydane przez Stany Zjednoczone, Japonię i Koreę Południową uznało, że program KRLD był naruszeniem wspólnej deklaracji z 1992 r. o denuklearyzacji Półwyspu Koreańskie-

go (Joint Declaration of South and North Korea on the Denuclearization of the Korean Peninsula, 1988, 1991):

Inny dokument – Deklaracja Lahore był natomiast porozumieniem między Indiami a Pakistanem zawartym w 1999 roku, które wzywało do zmniejszenia ryzyka przypadkowego lub nieuprawnionego użycia broni jądrowej oraz budowy innych środków zaufania (Lahore Declaration, 1999).

Innym rodzajem umowy multilateralnej niewymienionej wcześniej była Międzynarodowa Konwencja w sprawie zwalczania aktów terroryzmu jądrowego z 2005 roku. Obejmuje ona szeroki zakres czynności i możliwych celów, w tym elektrownie i reaktory jądrowe, uznając równocześnie planowanie, zagrożenie lub przeprowadzenie aktów terroryzmu jądrowego za przestępstwo. Ograniczeniem Konwencji jest to, że stosuje się ona wyłącznie do czynności wykonywanych przez osoby prywatne, a jej zakres nie obejmuje kwestii nierozprzestrzeniania broni jądrowej lub zagrożenia jądrowego stwarzanego przez państwa lub organizacje międzyrządowe. Obecnie konwencję podpisało 115 państw. W 2013 roku Kostaryka i Afganistan złożyły dokumenty ratyfikacyjne, Irak zaś przystąpił do inicjatywy (International Convention on the Suppression of Acts of Nuclear Terrorism, 2005, 2007).

Proponowane są również inne umowy – wielostronne. Jedną z nich jest inicjatywa podpisania traktatu zakazującego produkcji materiałów rozszczepialnych (ang. *Proposed Fissile Material (Cut-off) Treaty* – FMCT). Zgłaszana była już w latach 2003–2009, podczas obrad Konferencji w sprawie rozbrojenia, ale nie było i nadal nie ma porozumienia państw co do zakresu przyszłego traktatu (Proposed Fissile Material (Cut-off) Treaty).

Proponowana była również międzynarodowa konwencja (ang. *Nuclear Weapons Convention* – NWC), która miałaby na celu zakazanie rozwoju, testowania, produkcji, transferu, wykorzystania i groźby użycia broni jądrowej przez wszystkie strony konwencji. Innym pomysłem jest stworzenie prawnie wiążącej umowy (ang. *Internationally Legally-Binding Negative Security Assurances* – NSAs) jako obietnicy nieużycia broni nuklearnej lub samych gróźb (*Internationally Legally-Binding Negative Security Assurances; Nuclear Weapons Convention*).

Jak dotąd wszystkie wyżej wymienione wielostronne inicjatywy pozostają nierealizowane ze względu na brak porozumienia przysłanych ich sygnatariuszy.

Strefy bezatomowe

Broń jądrową i jej rozpowszechnianie już w okresie zimnej wojny starano się również kontrolować za pomocą umów między poszczególnymi państwami. Porozumienia regionalne stanowiły istotny element prawa międzynarodowego regulującego problematykę nieprolifracji broni jądrowej, uzupełniając w tej dziedzinie wysiłki mocarstw o potencjale jądrowym. Wiele państw poprzez działania swoich rządów uznano za strefy bezatomowe – obszary, w których produkcja broni atomowej, jej magazynowanie, rozmieszczenia oraz stosowanie są zabronione, na mocy traktatów.

W okresie zimnej wojny podpisano trzy tego rodzaju umowy. Wprawdzie w 1957 roku miała miejsce polska inicjatywa na łamach Zgromadzenia Ogólnego ONZ – tzw. *plan Rapackiego*, zakładający utworzenie w Europie Środkowej strefy bezatomowej, jednak upadła ona w związku ze specyfiką zimnej wojny, która wymagała od mocarstw równoważenia swoich sił, ten plan zaś by ją niewątpliwie zaburzył.

Porozumienia regionalne stanowiły istotny element prawa międzynarodowego, regulującego problematykę nieprolifracji, uzupełniając w tej dziedzinie wysiłki mocarstw. Wiele państw, regionów poprzez działania swoich rządów uznano za strefy bezatomowe (zdeuklearyzowane) – obszary, w których produkcja broni atomowej, jej magazynowanie, rozmieszczenia oraz stosowanie są zabronione, przy pomocy traktatów.

Tab. 1. Strefy bezatomowe

Nazwa traktatu	Data podpisania /data wejścia w życie	Liczba sygnatariuszy pierwotnych/ bieżąca liczba sygnatariuszy
Układ w sprawie Antarktyki	1 grudnia 1959/ 23 czerwca 1961	12/47
Traktat o zakazie broni jądrowej w Ameryce Łacińskiej i na Karaibach – Układ z Tlatelolco	14 lutego 1967/ 10 października 1969	5/33
Traktat o nieobecności broni jądrowej na południowym Pacyfiku – Traktat z Rarotonga	6 sierpnia 1985/ 11 grudnia 1986	13/13
Strefa bezatomowa Mongolii	1992/ 28 lutego 2000	1/1
Traktat o strefie bezatomowej w Azji Południowo-Wschodniej – Układ z Bangkoku	15 grudnia 1995/ 28 marca 1997	10/10
Układ o strefie bezatomowej w Afryce – Układ z Pelindaba	11 kwietnia 1996/ 15 lipca 2009	28/53
Układ o strefie bezatomowej w Azji Centralnej – Układ z Semipałatyńska	8 września 2006/ 21 marca 2009	5/5

Źródło: opracowanie własne.

Pierwszą inicjatywą, która została zrealizowana, był Układ w sprawie Antarktyki (ang. *Antarctic Treaty*), podpisany w grudniu 1959 roku przez 12 państw – Argentynę, Australię, Belgię, Chile, Francję, Japonię, Nową Zelandię, Norwegię, Republikę Południowej Afryki, USA, Wielką Brytanię i ZSRR, regulując status prawny Antarktyki. Układ ten ratyfikowano 23 czerwca 1961 roku i od tego czasu liczba państw, które przyłączyły się do niego, wzrosła do 47. Traktat mówił, iż od chwili jego wprowadzenia Antarktyka wykorzystywana może być wyłącznie w celach pokojowych, i zakazywał tym samym wszelkich przedsięwzięć o charakterze militarnym, takich jak tworzenie baz i fortyfikacji wojskowych, przeprowadzanie manewrów wojskowych oraz doświadczeń ze wszelkimi rodzajami broni, w tym z bronią jądrową (Układ w sprawie Antarktyki, Dz.U. 1961; Multan, 2002, s. 32–35).

Układ w sprawie Antarktyki zainspirował kolejne państwa – Boliwię, Brazylię, Chile, Ekwador oraz Meksyk do zawarcia drugiej na świecie umowy ustanawiającej strefę bezatomową – Traktatu o zakazie broni jądrowej w Ameryce Łacińskiej i na Karaibach.

Podpisany on został 14 lutego 1967 roku, w dawnej stolicy Meksyku – Tlatelolco (Multan, 2002, s. 45). Zabraniał produkcji oraz rozmieszczenia broni jądrowej w Ameryce Łacińskiej i w rejonie Karaibów. Ratyfikowany został przez 33 państwa tego regionu, z których większość zaakcentowała swoje zastrzeżenia co do części artykułów dokumentu. Pomimo to wszedł w życie w 1969 roku. Sygnatariusze układu byli od tego momentu zobowiązani do używania materiałów oraz instalacji atomowych jedynie do celów pokojowych, nad czym kontrolę sprawowała specjalnie w tym celu ustanowiona Agencja ds. Zakazu Broni Jądrowej w Ameryce Południowej (Wojna, 2008, s. 482; Ferm, 2002, s. 161–162).

6 sierpnia 1985 roku zawarto kolejny układ dezatomizujący rejon Południowego Pacyfiku – Traktat o nieobecności broni jądrowej na Południowym Pacyfiku (ang. *South Pacific Nuclear Free-Zone Treaty*). Protokoły dodatkowe do tego dokumentu stworzyły również strefę bezatomową na obszarach znajdujących się pod kontrolą Francji, Wielkiej Brytanii i USA. Traktat został podpisany przez narody Południowego Pacyfiku, Australii, Wysp Cooka, Fidżi, Kiribati, Nauru, Nowej Zelandii, Niue, Papui Nowej Gwinei, Wysp Salomona, Tongi, Tuvalu, Vanuatu i Samoa Zachodniego, na wyspie Rarotonga – gdzie znajduje się stolica Wysp Cooka (*South Pacific Nuclear Free Zone Treaty*, 1985).

W 1992 roku prezydent Mongolii – Punsalmaagiin Ochirbat ogłosił, że jego kraj będzie dążyć do tego, by stać się jedynym państwem-strefą bezatomową. W tym samym roku ostatnie rosyjskie wojska opuściły Mongolię, która mogła dokonać zmiany swego statusu geopolitycznego. Utworzenie mongolskiej strefy było możliwe dzięki rezolucji Zgromadzenia Ogólnego Narodów Zjednoczonych 3261 F z dnia 9 grudnia 1974 roku, która pozwoliła na tworzenie stref wolnych od broni jądrowej nie tylko przez grupy państw, ale także przez pojedyncze kraje.

Należy również wspomnieć, że w 1960 roku pięć afrykańskich państw (Etiopia, Ghana, Gwinea, Mali i Maroko) przedłożyło Komitetowi Politycznemu Zgromadzenia Ogólnego ONZ projekt dezatomizacji kontynentu afrykańskiego. 3 grudnia 1965 roku Zgromadzenie przyjęło rezolucję nr 2033/XX w sprawie dezatomizacji Afryki, jednak dokument ten ze względu na brak porozumienia międzynarodowego nie został przyjęty (Jemioło, 2004, s. 44). Układ o strefie bezatomowej w Afryce, zwany również Traktatem z Pelindaba, przyjęty został dopiero 11 kwietnia 1996 roku, a więc po zakończeniu zimnej wojny.

Afrykańskie państwa⁴ podpisując traktat, ustanowiły strefę bezatomową na kontynencie. Wszedł on w życie po ratyfikacji przez 28 państw w dniu 15 lipca 2009 roku. Do 2014 roku, traktat ratyfikowało jeszcze 10 państw, a zatem z 53 państw które podpisały traktat, 38 go ratyfikowało, jedynie Sudan Południowy nie podpisał dokumentu (*Africa Is Now Officially a Zone Free of Nuclear Weapons*, 2009).

Kilka miesięcy wcześniej – 15 grudnia 1995 roku – 10 państw należących do Stowarzyszenia Narodów Azji Południowo-Wschodniej (ang. *Association of South-East Asian Nations* – ASEAN) – Brunei, Kambodża, Indonezja, Laos, Malezja, Myanmar, Filipiny,

⁴ Algieria, Benin, Botswana, Burkina Faso, Burundi, Wybrzeże Kości Słoniowej, Etiopia, Gabon, Gambia, Gwinea, Gwinea Równikowa, Kenia, Lesotho, Libia, Madagaskar, Malawi, Mali, Mauretania, Mauritius, Mozambik, Nigeria, Rwanda, Senegal, RPA, Suazi, Tanzania, Togo, Zimbabwe. Inne państwa, pomimo podpisania traktatu, nie ratyfikowały tego dokumentu.

Singapur, Tajlandia, Wietnam podpisało traktat tworzący strefę bezatomową w Azji Południowo-Wschodniej (ang. *The Southeast Asian Nuclear-Weapon-Free Zone Treaty*). Wszedł on w życie w dniu 28 marca 1997 roku i zobowiązuje jego członków do nierozwijania, produkcji, nabywania, posiadania broni nuklearnej lub sprawowania kontroli nad nią (Southeast Asia Nuclear-Weapon-Free Zone Treaty, 1995).

We wrześniu 2006 roku podpisano układ tworzący strefę zdenuklearyzowaną w Azji Centralnej (ang. *The Central Asian Nuclear-Weapon-Free Zone*). Traktat zakazuje władzom Kazachstanu, Kirgistanu, Tadżykistanu, Turkmenistanu i Uzbekistanu produkcji, nabywania, testowania oraz posiadania broni nuklearnej. Traktat wszedł w życie w marcu 2009 roku (Tomorrow the Treaty on a Nuclear-Weapon-Free Zone in Central Asia enters into force, 2009).

Strefami wolnymi od broni atomowej, na mocy wcześniej wspomnianych umów stały się również dna mórz, oceanów oraz ich podłoże – w 1971 roku, a także przestrzeń kosmiczna, Księżyc oraz inne ciała niebieskie – w 1979 roku.

Z powyższego wynika, że 115 państw przynależy do stref bezatomowych, przy dzie więciu państwach, które posiadają broń jądrową. Pozostałych 68 to państwa, które nie posiadają tego rodzaju broni, ale nie należą również do stref bezatomowych. Większość z tych ostatnich państw znajduje się w Europie i na północnym Pacyfiku oraz jest w większości członkami zbiorowych sojuszy bezpieczeństwa, których członkowie są w posiadaniu broni jądrowej.

Dwadzieścia dwa państwa niebędące częścią stref bezatomowych, nieposiadające broni jądrowej nie są również zrzeszone w żadnym bloku zbiorowego bezpieczeństwa, który tego typu broń posiada. Dwanaście z nich znajduje się na Bliskim Wschodzie, sześć w Azji Południowej i cztery na obszarze Związku Radzieckiego. Wprawdzie istnieją propozycje utworzenia strefy zdenuklearyzowanej na Bliskim Wschodzie (rozważane na forum ONZ i MAEA w 2009 r. i 2011 r.), Półwyspu Koreańskiego, Europy Środkowej, Azji Południowej, Azji Południowo-Wschodniej oraz Arktyki, jednakże inicjatywy te są dalekie od realizacji.

Zakończenie

Z przeprowadzonej przeze mnie analizy zarządzania i kontroli zbrojeń oraz układów rozbrojeniowych o tematyce jądrowej wynika, iż mają one różnoraki charakter. Są wśród nich układy zakazujące produkcji broni atomowej państwom bezatomowym oraz jej nieprolifracji przez mocarstwa atomowe. Inne dokumenty natomiast zakazują rozmieszczania tego typu broni na dnie morskim, w przestrzeni kosmicznej oraz ciałach niebieskich, jak również w utworzonych przez międzynarodowe układy strefach bezatomowych. Zobowiązuje to sygnatariuszy tych umów do nierozmieszczania nie tylko samej broni na tych obszarach, ale również towarzyszących jej urządzeń czy instalacji.

Innej problematyki dotyczyły układy redukujące liczbę głowic atomowych, m.in. START, INF czy SALT, starające się ograniczyć ich liczbę o pewien procent bądź też zlikwidować całą kategorię głowic wraz z ich nośnikami.

Niemniej jednak mocarstwa atomowe nie miały i nie mają nadal zamiaru zupełnego pozbycia się swoich arsenałów atomowych, a inne państwa stale dążą do ich zdobycia. Dlatego też międzynarodowa kontrola zbrojeń jest jedynie na tyle skuteczna, na ile silną wolę prezentują sygnatariusze porozumień i inicjatyw międzynarodowych. Pewne jest, że zwalczanie zjawiska proliferacji broni jądrowej, od początków zimnej wojny, staje się z każdym dniem bardziej złożone. Istotnym problemem, który musi podjąć społeczność międzynarodowa, jest określenie mechanizmów skutecznego oddziaływania, międzynarodowe wysiłki zmierzające do eliminacji tego rodzaju zjawisk, a także wspieranie tych wysiłków.

Pomimo dotychczas podejmowanych inicjatyw nieproliferacyjnych w sprawie broni masowego rażenia, w tym broni jądrowej, w dalszym ciągu problem ten istnieje a wręcz się nasila. Deklaratywne wyrażanie wsparcia dla różnych przedsięwzięć, podobnie jak to miało miejsce w latach 1945–1991, często kończy się na poziomie werbalnym. Niejednokrotnie te działania, nie mają zupełnie wpływu na redukcję realnego zagrożenia dotyczącego proliferacji i użycia broni nuklearnej, co pokazał kryzys koreański w 2013 roku, podczas którego Kim Dzong Un zagroził użyciem posiadanego arsenału jądrowego.

Treść międzynarodowych porozumień szczegółowo odnosi się do zasad dotyczących produkcji, posiadania, składowania oraz proliferacji broni i materiałów nuklearnych. Na straży przestrzegania przepisów traktatowych stoją wyspecjalizowane organizacje. Pomimo problem proliferacji broni, środków i technologii nuklearnych nie został całkowicie rozwiązany. Reżim nieproliferacji jądrowej pozostawia pewne luki, które mogą zostać wykorzystane przez państwa członkowskie układów do łamania prawa międzynarodowego. Instrumenty, jakimi dysponuje społeczność międzynarodowa, wielokrotnie okazały się nieskuteczne w wykrywaniu nielegalnych działań państw stron. Rezultaty Konferencji Przeglądowej NPT z 2015 roku po raz kolejny potwierdziły ograniczoną możliwość podjęcia kwestii naruszeń traktatu oraz rozbieżność stanowisk sygnatariuszy odnośnie do kluczowych spraw dotyczących reżimu nieproliferacji broni nuklearnej.

Kontrola nad istniejącymi zasobami broni masowego rażenia nie jest możliwa bez rozwijania porozumień i układów międzynarodowych w tej dziedzinie, a także bez efektywnej współpracy społeczności międzynarodowej wymierzonej nie tylko przeciwko państwom rozwijającym programy jądrowe, ale również w ugrupowania o charakterze separatystycznym czy terrorystycznym.

Bibliografia

- Africa Is Now Officially a Zone Free of Nuclear Weapons (2009). Pobrano 3 lutego 2014, z: <http://www.iss-africa.org/iss-today/africa-is-now-officially-a-zone-free-of-nuclear-weapons>
- Antonowicz, L. (2000). *Podręcznik prawa międzynarodowego* (51. wyd. uzup.). Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze PWN.
- Belous, V. (1997). Key Aspects of the Russian Nuclear Strategy. *Security Dialogue*, Vol. 28, No. 2, 159–171.

- Bielicka, H. (red.). (1968). *Raport Sekretarza Generalnego ONZ o skutkach ewentualnego użycia broni jądrowej oraz o zagadnieniach bezpieczeństwa i konsekwencjach ekonomicznych, wynikających dla państw z posiadania i dalszego udoskonalania tej broni*, tłum. L. Adamski, Warszawa: Książka i Wiedza.
- Bierzanek, R., Symonides, J. (2005). *Prawo międzynarodowe publiczne*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis.
- Chmielewski, P. (2005). *Dyplomacja sowiecka w Radzie Bezpieczeństwa ONZ wobec zadań utrzymania pokoju i bezpieczeństwa międzynarodowego u progu „zimnej wojny”* (t. 2). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Ferm, R. (2002). Porozumienia o kontroli zbrojeń i rozbrojeniu. W: A.D. Rotfeld (red.), *Kontrola zbrojeń, rozbrojenie u progu XXI wieku* (s. 153–179). Warszawa: Polski Instytut spraw Międzynarodowych.
- Holloway, D. (1996). *Stalin i bomba: Związek Radziecki a energia atomowa 1939–1956*. przeł. P. Amsterdamski. Warszawa: Prószyński i S-ka.
- India-Pakistan Non-Attack Agreement. Pobrano 4 marca 2014, z: <http://www.nti.org/treaties-and-regimes/india-pakistan-non-attack-agreement/>
- International Convention on the Suppression of Acts of Nuclear Terrorism. Pobrano 4 marca 2014, z: <http://www.nti.org/treaties-and-regimes/international-convention-suppression-acts-nuclear-terrorism/>
- Jemiolo, T. (2004). *Broń masowego rażenia w świetle prawa międzynarodowego: wybrane problemy*. Warszawa: Akademia Obrony Narodowej.
- Joint Declaration of South and North Korea on the Denuclearization of the Korean Peninsula. Pobrano 4 marca 2014, z: <http://www.nti.org/treaties-and-regimes/joint-declaration-south-and-north-korea-denuclearization-korean-peninsula/>.
- Kaczmarek, M. (2008), Problematyka zbrojeń i rozbrojenia. W: R. Zięba (red.), *Bezpieczeństwo międzynarodowe po zimnej wojnie* (s. 520–543) Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne.
- KCNA 'Detailed Report' Explains NPT Withdrawal. Pobrano 2 marca 2014, z: <http://www.fas.org/nuke/guide/dprk/nuke/dprk012203.html>
- Kile, S. N. (2002). Kontrola i nierozprzestrzenianie zbrojeń nuklearnych. W: A.D. Rotfeld (red.) *Kontrola zbrojeń, rozbrojenie u progu XXI wieku* (s. 85–126). Warszawa: Polski Instytut spraw Międzynarodowych.
- Kukułka, J. (1994). *Historia stosunków międzynarodowych 1945–1994*. Warszawa: „Scholar”.
- Lachowski, Z. (2012). Nuklearne rozbrojenie i nieprolifracja: geneza, stan i perspektywy. *Bezpieczeństwo Narodowe*, nr 22, 65–89.
- LaFeber, W. (1980). *America, Russia, and the Cold War, 1945–1980* (4th ed.). New York: John Wiley and sons.
- Lahore Declaration (2006). Pobrano 4 marca 2014, z: <http://www.nti.org/treaties-and-regimes/lahore-declaration/>.
- Multan W. (1985). *Porozumienia rozbrojeniowe po II wojnie światowej*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Proposed Fissile Material (Cut-off) Treaty (FMCT). Pobrano 4 marca 2014, z: <http://www.nti.org/treaties-and-regimes/proposed-fissile-material-cut-off-treaty/>
- Proposed Internationally Legally-Binding Negative Security Assurances (NSAs). Pobrano 4 marca 2014, z: <http://www.nti.org/treaties-and-regimes/proposed-internationally-legally-binding-negative-security-assurances/>.
- Proposed Nuclear Weapons Convention (NWC), <http://www.nti.org/treaties-and-regimes/proposed-nuclear-weapons-convention-nwc/>.
- South Pacific Nuclear Free Zone Treaty. Pobrano 15 grudnia 2013, z: <http://www.fas.org/nuke/control/spnfz/text/spnfz.htm>.
- Southeast Asia Nuclear-Weapon-Free Zone Treaty (Treaty of Bangkok). Pobrano 3 lutego 2014 r. z cns.miis.edu/inventory/pdfs/seanwzf.pdf.
- Tomorrow the Treaty on a Nuclear-Weapon-Free Zone in Central Asia enters into force (2009). Pobrano 3 lutego 2014, z: http://article.wn.com/view/2009/03/21/Tomorrow_the_Treaty_on_a_NuclearWeaponFree_Zone_in_Central_A/?template=cheetah-search-adv%2Findex.txt.

- Traktat o nieobecności broni jądrowej na południowym Pacyfiku. Pobrane 2 marca 2014, z: <http://www.fas.org/nuke/control/spnfz/text/spnfz.htm>.
- Traktat o redukcji i ograniczeniu strategicznej broni ofensywnej – START I. Pobrane 25 lutego 2014, z: <http://www.atominform.pl/traktaty/start.html>.
- Traktat o strefie bezatomowej w Azji Południowo-Wschodniej. Pobrane 24 lutego 2014, z: cns.miis.edu/inventory/pdfs/seanwfw.pdf.
- Tucker S. C. (Red.). (2008). *The Encyclopedia of the Cold War*. Santa Barbara, CA: ABC-CLIO, Inc.
- Układ o nierozprzestrzenianiu broni jądrowej, Dz.U. z 1970 r., nr 8, poz. 60.
- Układ o zakazie umieszczania broni jądrowej i innych rodzajów broni masowej zagłady na dnie mórz i oceanów oraz jego podłożu, Dz.U. 1972 nr 44, poz. 275.
- Układ o zasadach działalności państw w zakresie badań i użytkowania przestrzeni kosmicznej łącznie z Księżycem i innymi ciałami niebieskimi, Dz.U. z 1968 r., nr 14, poz. 82.
- Układ w sprawie Antarktyki, Dz.U. 1961 nr 46, poz.237. Pobrane 23 lutego 2014, z: www.arctowski.home.pl/arctowski/biblioteka/pdf/ukad_antarktyczny.pdf.
- Układ w sprawie zakazu prób z bronią jądrową w atmosferze, przestrzeni kosmicznej i pod wodą, Dz.U. 1963 nr 52, poz. 288.
- Wojna B. (2008). *Bezpieczeństwo Ameryki Łacińskiej i Karaibów*, W: R. Zięba: *Bezpieczeństwo międzynarodowe po zimnej wojnie*, Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne.
- Zięba R. (1999). *Instytucjonalizacja bezpieczeństwa europejskiego: koncepcje – struktury – funkcjonowanie*, Warszawa: „Scholar”.

EVOLUTION OF INTERNATIONAL CONTROL OF THE NUCLEAR WEAPON AND MATERIALS

Summary: The whole legal and institutional system of nuclear weapon is built on management, control and agreements shaped in the times of the cold war. From the moment of signing the first agreement in 1963 the non-proliferation actions include agreements that ban the production of the nuclear weapon to countries which did not have it and order its non-proliferation to nuclear powers, agreements that decrease the number of the existing warheads and those that create nuclear-free zones. As it is impossible to completely eliminate nuclear arsenals and the declarative support for various types of initiatives usually finishes at this level, the international control of arms will be as much effective as the will of countries that signed the international agreements. Only meeting this requirement the international efforts will have an impact on reducing the real threat of spreading and using the nuclear weapon – as in the case of the programme of the Islamic Republic of Iran

Keywords: nuclear weapon, non-proliferation, arms control, international law, disarmament, nuclear-free zones